

JAN URBAN

**NETRŽNÍ OCEŇOVÁNÍ HODNOT, KTERÉ NEMAJÍ CENU:
METODA PODMÍNĚNÉHO HODNOCENÍ
Z POHLEDU SOCIOLOGA**

V reálném světě existují určité objekty nebo jevy, které mají pro člověka hodnotu, ale nemají žádnou peněžní cenu, protože se neobchodují na trhu. Jedná se o individuální statky typu zdraví, bezpečí, ale také o řadu veřejných statků, jako je čistý vzduch, neznečištěné zdroje vody či biodiverzita. Příkladů je samozřejmě možné uvést mnoho.

Ve většině situací nás nemusí zajímat, jaká by byla jejich cena, kdyby se obchodovaly na trhu. Naopak, taková představa se nám může zdát být eticky nepřijatelná. Problém je ale v tom, že žijeme ve světě s omezenými zdroji a že nás tedy musí zajímat, jestli jsou tyto zdroje rozdělovány efektivně. Ačkoli například odmítáme myšlenku, že by lidský život mohl mít nějakou cenu (monetární cenu), a říkáme, že jeho cena je nekonečně velká, faktem je, že tato cena je implicitně obsažena v řadě rozhodnutí, která děláme buď přímo my, anebo naši političtí představitelé. Rozhodujeme se o tom, kolik času jsme ochotni věnovat cvičení a dalším aktivitám pozitivně ovlivňujícím naše zdraví, z daní přispíváme do zdravotnického systému, jehož parametry obsahují implicitní informaci o ceně lidského života, vybavujeme své automobily určitými ochrannými prvky, jsme ochotni navýšit veřejné výdaje, abychom snížili riziko teroristických útoků apod. Nebylo by obtížné vymyslet další a další příklady.

Ve všech těchto případech se rozhodujeme, jak rozdělíme určité omezené zdroje, přičemž cenou je vždy to, že je musíme někde odebrat, cosi tedy obětovat. Tato rozhodnutí nejsou nevinná: když se rozhodneme např. z veřejných prostředků zvyšovat bezpečnost železniční dopravy, budeme mít méně prostředků na zvyšování bezpečnosti dopravy silniční. Z hlediska ekonomické efektivity se potom můžeme například ptát, jaké opatření a v jaké oblasti nám pomůže zachránit nejvíce lidských životů za jednu korunu nákladů.

Metoda podmíněného hodnocení (*contingent valuation method*, CVM)¹ patří mezi metody netržního hodnocení, které jsou postaveny na zkoumání tzv. vyjádřených preferencí. Tyto metody jsou sociologicky zajímavé ze tří hlavních důvodů.

¹ Termín *metoda podmíněného hodnocení*, který se u nás používá, plně vystihuje původní význam termínu *contingent valuation method* (CVM). Tento termín naznačuje, že hodnota, kterou spotřebitel vyjadřuje, je podmíněna existencí hypotetického trhu.

Prvním důvodem je, že v rámci těchto metod bývají využívány některé metody sociologie – v rámci CVM je to zejména standardizované dotazování. Sociologie může velmi výrazně pomoci při odhalování mechanismu CVM a následně při zkoumání validity a reliability této metody. Sociologie (a psychologie) by měla současně důsledně upozorňovat na hranice její použitelnosti.

Druhým důvodem je, že metoda podmíněného hodnocení představuje zajímavý impulz ke zkoumání a predikci určitých typů chování, například pro-environmentálního chování. Z tohoto důvodu by jí měla být věnována větší pozornost zejména v environmentální sociologii. CVM a obecně pojetí hodnot v neoklasické ekonomické teorii, které je postaveno na pojmu individuálních preferencí, by mohlo být také podnětem k vytvoření zastřešující teorie hodnot v sociologii, která by sjednocovala dosud existující teorie hodnot v tomto oboru.

Metoda podmíněného hodnocení je ale také nástrojem, který umožňuje zkoumání toho, jaké jsou dopady určitých rizik na blahobyt člověka. Tato metoda zejména umožňuje kvantifikovat dopady typu bolesti, snížené kvality života apod., které vznikají v souvislosti s mnoha typy rizik a které není možné ohodnotit jinými metodami. Použití metody podmíněného hodnocení umožňuje vytvořit experimentální situaci, v níž můžeme sledovat, jak riziková situace ovlivňuje záměr chování člověka. Na rozdíl od zavedených přístupů zaměřených na postoje k riziku, sociální normy spojené s rizikem anebo na minulé chování v rizikové situaci umožňuje metoda podmíněného hodnocení studovat, jak se člověk chová v rizikové situaci, kdy je přinucen rozhodovat se mezi určitou mírou rizika a jinými dopady na svůj blahobyt.

Konečně třetím důvodem, který by měl sociology vést k tomu, aby se zajímali o metodu podmíněného hodnocení, je její význam pro politické rozhodování zejména v některých západoevropských zemích a v USA. Rozšíření a popularita metody podmíněného hodnocení souvisí s rozšířením neoklasického paradigmatu a měla by být zcela jistě zkoumána také z hlediska rozšiřování neoklasického politicko-ideologického rámce.

* * *

Tento příspěvek si klade dva cíle. Prvním cílem je upozornit zejména sociologickou obec na metodu podmíněného hodnocení, která se stala v posledním desetiletí velice oblíbeným nástrojem používaným především v environmentální ekonomii, ale která je nesmírně zajímavá i pro zájemce z jiných sociálních disciplín, protože představuje poměrně nový způsob experimentálního zkoumání lidského chování, přesněji řečeno záměru jeho chování. Druhým cílem tohoto příspěvku je naznačit některé možné inspirace, které může sociologie a jiné vědní disciplíny čerpat z této metody při zkoumání a predikci lidského chování, a to i při zkoumání dopadů rizik na lidské chování.

ZAKOTVENÍ METODY PODMÍNĚNÉHO HODNOCENÍ V EKONOMII BLAHOBYTU A NEOKLASICKÉ EKONOMII

Metoda podmíněného hodnocení je teoreticky zakotvena v neoklasické ekonomii a ekonomii blahobytu. Z tohoto důvodu považujeme za vhodné zmínit ve stručnosti

hlavní principy, na nichž tato metoda spočívá, a jejich vztah k předpokladům neoklasické ekonomie a ekonomie blahobytu.

Klasická ekonomická teorie, vycházející z představy přirozeného řádu hospodářského života, kladla hlavní důraz na analýzu nabídkové strany ekonomiky a dala tak vzniknout teorii nákladů, teorii ekonomického růstu nebo teorii akumulace kapitálů. Hlavním předmětem jejího zájmu byl vztah mezi třemi skupinami ve společnosti, totiž vlastníky půdy, vlastníky kapitálu a dělníky.² Klasické ekonomické teorie se pohybují na makroekonomické úrovni, klasické ekonomii chybí mikroekonomická teorie. Ekonomické teorie formulované v klasickém období „byly nezávislé na rozhodovacích procesech mikroekonomických subjektů“ [Sojka et al. 1991: 28].

Neoklasická ekonomie³ se odlišuje od předchozích ekonomických proudů zejména třemi rysy:

- a) chápe stacionární stav ekonomiky jako stav rovnovážný (odtud plyne její zaměření na analýzu ekonomické rovnováhy),
- b) usiluje o zvědečnění ekonomické teorie, a to zejména prostřednictvím její formalizace a matematizace (tj. odmítnutím čistě verbálních závěrů),
- c) jejím asi nejvýznamnějším rysem je její orientace na mikroekonomickou úroveň analýzy, tj. zkoumání chování mikroekonomických subjektů (firem a domácností).⁴

Neoklasická ekonomická teorie chápe oba základní typy spotřebitelů, totiž domácnosti a firmy, jako nezávislé suverénní subjekty, které uskutečňují svoje rozhodnutí v rámci trhu. Změny poptávky po určitém zboží jsou v rámci neoklasické ekonomie nahlíženy jako závislé na změnách ceny poptávaného zboží, jeho substitutů a komplementů, změnách důchodu a *změnách preferencí spotřebitelů* (viz dále).

Základem neoklasické teorie poptávky domácností jsou dva Gossenovy zákony – zákon klesajícího mezního užítku⁵ a zákon vyrovnávání mezních užítků.⁶ Neoklasická ekonomie, např. na rozdíl od rakouské školy, používá tzv. ordinalistickou verzi teorie mezního užítku. Tento fakt je nesmírně důležitý pro pochopení ideje subjektivní hodnoty, na níž stojí i metoda podmíněného hodnocení.

Podle ordinalistického pojetí teorie mezního užítku není cena statku přímo závislá na mezním užítku; ordinalisté se domnívají, že závislé (respektive ekvivalentní) jsou pouze poměry cen a mezních užítků.⁷ Ordinalistický přístup také předpokládá, že

² Hlavní pozornost věnovali klasičtí ekonomové samozřejmě kapitalistům.

³ Na rozdíl od našeho pojetí bývají do neoklasické ekonomie řazeni někdy také ekonomové rakouské vídeňské školy (C. Menger, E. Böhm-Bawerk, F. Wieser, E. Sax). Východiska jejich ekonomických teorií se ale liší od východisek neoklasické ekonomie v tom, že odmítali matematizaci ekonomie, soustředili se na individuální psychologii, dále nepředpokládali model dokonalé konkurenční ekonomiky a nezabývali se primárně rovnováhou na trzích [srov. SOJKA ET AL. 1991: 48].

⁴ Je zajímavé, že neoklasická ekonomie se při zkoumání poptávky zaměřuje primárně na domácnosti a ne na konkrétní fyzické spotřebitele, přičemž předpokládá unitární model domácnosti, kdy se členové domácnosti rozhodují o spotřebě domácnosti podobně a dělí si náklady spotřeby rovným dílem.

⁵ Tento zákon říká, že s rostoucím nasycením určité potřeby klesá u domácností potřeba jejího dalšího nasycování.

⁶ Tento zákon říká, že domácnosti maximalizují svůj užitek pouze v případě, kdy budou mít poslední jednotky různých druhů poptávaného zboží v poměru ke své ceně pro domácnost stejný mezní užitek.

⁷ To znamená, že mezní užitek poslední poptávané jednotky statku A je ve stejném poměru k meznímu užítku poslední jednotky poptávaného statku B jako cena statku A k ceně statku B.

domácnosti se při spotřebě orientují podle celkového užitku celého koše poptávaných statků a ne podle mezních užitků jednotlivých izolovaných statků [Sojka et al. 1991: 74–76]. Na základě ordinalistického přístupu k teorii mezního užitku může neoklasická ekonomie provést tzv. indifferenční analýzu. Indifferenční analýza je postupem, který umožňuje stanovit kombinace statků, které spotřebitelům přinášejí stejný užitek.⁸ Jsou-li indifferenční linie doplněny ještě liniemi poměrných cen, které zachycují rozpočtové omezení domácnosti, umožňuje indifferenční analýza najít ideální kombinaci spotřebovávaných statků v rámci daného rozpočtového omezení domácnosti, která této domácnosti přináší největší užitek. Neoklasická ekonomie předpokládá, že spotřebitel vybírá kombinaci poptávaných statků tak, aby maximalizoval svůj užitek. Podle této teorie bude tedy v situaci, kdy se bude domácnost moci poptávat na omezený počet statků, existovat vždy jen jedna kombinace statků, která bude přinášet domácnosti největší užitek a zároveň bude v dosahu jejího rozpočtového omezení.

Neoklasická ekonomie předpokládá, že dá-li spotřebitel za jinak stejných podmínek přednost spotřebě jedné komodity před druhou, je to způsobeno tím, že má určité relativně stabilní a konzistentní preference. Základy teorie preferencí položil Paul Samuelson, který předpokládal, že *skutečné preference* (*underlying preferences*) spotřebitele ovlivňují jeho jednání. V rámci tohoto jednání je potom možné vypořádat tzv. *odhalené preference* (*revealed preferences*) a z nich na skutečné preference usuzovat [Samuelson 1948].⁹

V 60. letech se v souvislosti s počátky využívání metody podmíněného hodnocení objevuje pojem tzv. *vyjádřených preferencí*. Jde o spotřebitelské preference, které spotřebitel neprojevuje na trhu, ale projevuje je slovně nebo jinak a někde jinde než na skutečném trhu. Předpokládá se, že vyjádřené preference odpovídají skutečným preferencím. Metoda podmíněného hodnocení je postavena právě na zkoumání vyjádřených preferencí (podobě jako metoda tzv. výběrového experimentu).¹⁰

Na konceptu indifferenční analýzy se dá dobře vysvětlit logika netržních metod oceňování postavených na analýze vyjádřených preferencí. Z tohoto důvodu se nyní zmíníme krátce o *indifferenční analýze*, která snad nemusí být sociologům tolik známá.

Oceňování netržních statků pomocí přístupu vyjádřených preferencí (jehož jednou z metod je CVM), je založeno na tom, že monetární hodnota netržního statku je odhadnuta na základě známé monetární hodnoty (ceny) jiného statku, přičemž spotřebitel musí uvést (tedy vyjádřit své preference), jakou změnu spotřeby netržního statku pokládá z hlediska svého užitku za stejnou jako změnu spotřeby jiného statku se známou cenou.

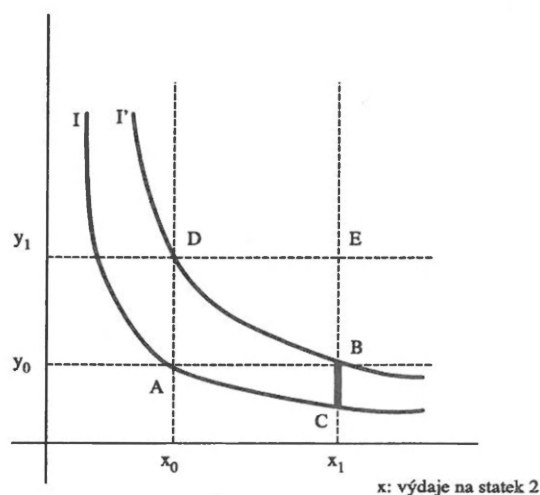
⁸ Představíme-li si, že určitá domácnost bude moci spotřebovávat pouze dva statky (A a B), pak indifferenční analýza zachytí všechny kombinace těchto dvou statků, které přinášejí spotřebiteli stejný užitek. Na základě indifferenční analýzy bude např. možno říci, o kolik se může snížit spotřeba statku A, zvýší-li se spotřeba statku B, a to tak, aby celkový užitek ze spotřeby byl stále stejný. Podle tvaru indifferenční křivky můžeme také usuzovat na to, jestli je statek A dobrým substitutem statku B.

⁹ Samuelsonova teorie odhalených preferencí byla později kritizována [viz např. SEN 1973] a kromě teorie odhalených preferencí vznikla např. teorie *demonstrováných preferencí* [ROTHBARD 1956] či teorie *stabilních preferencí* [BECKER 1997].

¹⁰ Anglická ani česká terminologie není v této oblasti ještě příliš ujednocena. Pojem *vyjádřené preference* je překladem anglického termínu *expressed preferences* nebo *stated preferences* nebo *hypothetical preferences*. Pojem *odhalené preference* je překladem anglického pojmu *revealed preferences*.

Tento přístup lze dobře ilustrovat na indiferečním grafu (Graf 1). Řekněme, že statek 1 zde reprezentuje nějaký statek, jehož cenu neznáme (např. se jedná o „požitek z dobré hudby“), a statek 2 jiný tržní statek s danou jednotkovou cenou (např. jablka koupená v supermarketu). Víme, že spotřebitel poslouchá množství „dobré hudby“ y_0 a dále že spotřebová množství jablek x_0 – situace spotřebitele je vyjádřena bodem A. Předpokládejme zjednodušeně, že spotřebitel spotřebovává pouze tyto dva statky. Spotřeba jablek a poslech „dobré“ hudby přináší spotřebiteli určitý užitek U . (Různé kombinace obou statků mohou spotřebiteli přinášet též užitek – tyto kombinace jsou libovolné body na indifereční křivce I.)

y: výdaje na statek 1

Graf 1: měření změn blahobytu (indifereční analýza)
(Upraveno podle Bateman et al. 2002: 24)

Když spotřebitel zvýší svou spotřebu jablek z x_0 na x_1 a současně spotřeba „dobré hudby“ zůstane stejná – je tedy stále na y_0 , jeho celkový užitek vzroste – nyní se „pohybuje“ na indifereční křivce I'. Kdybychom chtěli, aby se spotřebitel dostal na svou původní celkovou úroveň užitku, museli bychom mu snížit spotřebu „dobré hudby“. O kolik bychom mu ji museli snížit? O velikost úsečky BC. Úsečka BC, tedy změna spotřeby „dobré hudby“, má podle neoklasické teorie stejné dopady na blahobyt určitého spotřebitele, jako je změna spotřeby statku 2, tedy jablek, z x_0 na x_1 . Víme-li, že v ordinalistické verzi teorie mezního užitku je podíl cen a podíl mezních užitků spotřebovávaných statků roven, a když jsme právě odvodili, že mezní užitek změny spotřeby statku 1 o velikosti BC je roven meznímu užitku změny spotřeby z x_0 na x_1 , můžeme z toho vyvodit závěr, že změna užitku v důsledku poslechu „dobré hudby“ o velikost BC má pro spotřebitele stejnou monetární hodnotu, jako je cena jablek, kterou musíme zaplatit, chceme-li zvýšit spotřebu z x_0 na x_1 .

Pro člověka, který se s podobným modelem uvažování setká poprvé, může být obtížné připustit, že cenu „dobré hudby“ je možné vyjádřit v kilogramech jablek, nicméně měli bychom si uvědomit, že podobná rozhodnutí děláme každodenně. Důležité je, že každé rozhodnutí v běžném životě, kdy se pro něco rozhodneme, má za následek to, že se nám jiná možnost uzavře. Běžně tedy musíme uvažovat o přínosech určitých věcí nebo řešení jako o hodnotách, které jsme ochotni obětovat (cenách), abychom ty první dostali.

Monetární vyčíslování netržních hodnot není samoučelnou kratochvílí určité skupiny neoklasických ekonomů, ale představuje důležitý metodologický nástroj v rámci ekonomie blahobytu (*welfare economics*). Podle ekonomie blahobytu, jejíž základy položil Pareto, jsou ekonomické zdroje ve společnosti alokovány nejefektivněji ve společnosti s tržní konkurencí, která je v rovnovážném stavu. Ekonomická efektivita dané ekonomiky se projevuje tak, že jakákoli změna (kdy určitý člověk nebo skupina sleduje své zájmy) má celkové pozitivní a negativní dopady stejně velké, takže se jejich celkový efekt vyruší.¹¹ V ekonomice, která není ekonomicky efektivní, může mít určitá změna větší přínosy, než jsou její negativní dopady, anebo naopak (měřeno dopadem na blahobyt individuí). Efektivní podle Pareta je taková změna, která má celkově vyšší pozitivní přínosy než negativní dopady [srov. Bateman et al. 2002: 17].

Svět, ve kterém žijeme, není dokonalý a ekonomiky jednotlivých států obsahují různé deformace tržních principů.¹² Výsledkem je, že reálně existující ekonomiky nejsou dokonale ekonomicky efektivní. To znamená, že určité změny v ekonomice mohou mít celkově vyšší pozitivní, anebo naopak negativní dopady na blahobyt individuí. Metodou, která umožňuje tyto přínosy a dopady porovnat, je tzv. *cost-benefit analýza* (CBA). Právě pro metodu CBA je nesmírně důležité vyčíslit co největší spektrum různých přínosů a dopadů na blahobyt individuí v monetárních jednotkách. CBA následně umožňuje zjistit, jestli daná změna odpovídá Paretovým kritériím efektivity (tzv. při součtu přínosů a negativní dopadů převažují pozitivní dopady), anebo je v tomto smyslu neefektivní. Metody netržního hodnocení, a mezi nimi zvláště CVM, jsou důležité proto, že umožňují vyčíslit monetárně široké spektrum hodnot, které jsou jinými valuačními metodami nepostižitelné.

TYPY HODNOT A ETICKÉ PROBLÉMY PŘI JEJICH ODHADU

Neoklasická ekonomie rozeznává řadu hodnot, které mohou ovlivňovat blahobyt individua. Některé typy těchto hodnot jsou vzdáleny všeobecně vžitě představě neekonomů o chápání člověka v ekonomii [viz např. Bateman et al. 2002: 29 a dále]. Neoklasická ekonomie rozlišuje dva hlavní typy hodnot: hodnoty užité a neužité (neboli hodnoty s pasivním užitekem).

Užité hodnoty přinášejí přímý užitek spotřebiteli. Užité hodnoty je možno dále dělit na:

¹¹ Dopady na různé skupiny obyvatel, tzv. distribuční efekty, mohou být samozřejmě různé. Nulový je celkový součet přínosů a ztrát.

¹² Jedná se o různé deformace trhů anebo neexistenci trhů. U určitých typů statků, např. veřejných statků, vychází nefunkčnost tržních principů z povahy jejich spotřeby.

- současné užité (něco, čemu připisuji hodnotu, neboť to užívám nyní),
- budoucí užité (připisuji jim hodnotu, protože mi budou přinášet užitek v budoucnosti),
- opční (mají pro mne hodnotu proto, že chci mít v budoucnu možnost je užívat, když budu chtít).¹³

Neužité hodnoty nepřinášejí přímý užitek spotřebiteli, ale zvyšují blahobyt spotřebitele nepřímo (např. mám dobrý pocit, že jsem někomu pomohl apod.). Neužité hodnoty se dále dělí na:

- altruistické (něco pro mne má hodnotu, protože vím, že to má hodnotu pro někoho jiného, ale sám to nepoužiji),¹⁴
- odkazu (něco pro mne má hodnotu, protože to chci zachovat pro budoucí generace, ale sám to nepoužiji),¹⁵
- existenční (něčemu připisuji hodnotu, ačkoli to já ani nikdo jiný nyní a ani v budoucnu nepoužije).¹⁶

Vyčíslení užité hodnoty lze pomocí standardních tržních metod hodnocení, protože člověk tyto hodnoty projevuje ve svém chování (zanechávají tzv. behaviorální stopu, srov. Bateman et al. [2002: 29]). Naopak neužité hodnoty žádnou takovou „stopu“ nemusejí zanechávat, a to právě proto, že je člověk *neužívá*. Proto pro jejich vyčíslení lze využít pouze metody postavené na zkoumání vyjádřených preferencí, tedy metodu podmíněného hodnocení a výběrový experiment.

V praxi nebývají jednotlivé hodnoty odděleny a určitý statek má zpravidla více různých typů hodnot.¹⁷ Z tohoto důvodu je třeba vytvořit takový výzkumný nástroj (např. scénář CVM), který umožní jednotlivé typy hodnot oddělit vzhledem k tomu, že zpravidla máme zájem zjistit pouze jeden typ hodnot (ostatní zjišťujeme např. jinými způsoby) a obáváme se, že bychom některé hodnoty mohli započítat dvakrát (problém tzv. *double-counting*).

Oceňování určitých hodnot může být samozřejmě eticky velmi citlivé. Objevují se názory, že určité věci mají hodnotu samy o sobě (nezávislou na preferencích spotřebitelů), anebo že je jejich hodnota nevyčísitelná. K těmto námitkám můžeme uvést:

1. Využití hodnot získaných valuačními technikami v politickém rozhodování (např. v rámci cost-benefit analýzy určité politiky nebo programu) se týká výhradně ekonomické efektivity. Je nesporné, že politické rozhodování (nebo podobný typ rozhodování) by nemělo být postaveno pouze na kritériích ekonomické efektivity, ale mělo by brát v úvahu i další aspekty (např. kulturní a etické). Nicméně informace o ekonomické efektivitě by se měly brát také v úvahu.

¹³ Například určitá kniha pro mě může mít hodnotu, i když právě nezamýšlím, že si ji přečtu. Nicméně chci jí mít pro případ, že si ji budu snad chtít přečíst v budoucnu.

¹⁴ Vmyslet příklad takové altruistické hodnoty není obtížné: jedná se třeba o ochotu lidí přispívat do fondu na pomoc lidem postiženým živelnou katastrofou.

¹⁵ Tyto hodnoty projevují lidé např. v případě, kdy jsou ochotni pečovat o kvalitu životního prostředí, a to bez ohledu na to, že příznivé dopady takové péče pocítí až jejich děti nebo obecně *následující generace*.

¹⁶ Příkladem by byla situace, kdy budu ochoten přispět na ochranu nějakého vzácného živočišného druhu, který s velkou pravděpodobností nikdy neuvídím (v ideálním případě by ho neměl vidět nikdo), ale prostě mě těší, že existuje. Koncept existenční hodnoty je stále ještě kontroverzní a mnoho ekonomů s ním nesouhlasí.

¹⁷ Např. mohu být ochoten přispívat určitou finanční částkou do fondu na ochranu bobrů, protože využívám kožešinu z bobrů (přímý užitek), chci ho mít i v budoucnosti (opční hodnota) a navíc chci, aby i budoucí generace mohly vidět bobry žít ve volné přírodě (hodnota odkazu).

2. Neoklasická ekonomie nezná tzv. substanciální hodnoty, hodnoty o sobě, protože ekonomie se vyhýbá zaujetí nějakého normativního stanoviska, které by *a priori* určovalo, které hodnoty jsou nezávislé na preferencích spotřebitelů a které nikoli, jinými slovy, neurčuje, které hodnoty by lidé měli mít.
3. Neoklasický koncept ekonomické hodnoty může být skutečně napaden proto, že je postaven na spotřebitelských preferencích. Nicméně, jak jsme viděli výše, neoklasická ekonomie dokáže postihnout i hodnoty, které nejsou spojeny s přímým užítkem. Vyčíslení tzv. hodnot „o sobě“ nemá v neoklasické ekonomii teoretickou oporu.
4. Některé hodnoty jsou skutečně penězi nevyčíslitelné, zejména proto, že peníze nepředstavují dobrý substitut daného statku.¹⁸ V takovém případě se musíme snažit vytvořit takový scénář oceňování, kdy peníze budou vhodným substitutem oceňovaného statku.

ZPŮSOBY ODHADU MONETÁRNÍ HODNOTY POMOCÍ METODY CVM

Jakým způsobem se prakticky zjišťuje monetární hodnota nějakého statku pomocí metody podmíněného hodnocení?

Vraťme se znovu k indifferenční analýze. V dříve uvedeném případě jsme omezili možné spektrum voleb pouze na dva statky. Situace v běžném životě je ale mnohem složitější a existuje prakticky nekonečné množství kombinací různých statků, které člověk může spotřebovávat. Tyto kombinace jsou limitovány pouze rozpočtovým omezením spotřebitele.

Reálnou situaci, před níž spotřebitel stojí, potom můžeme v rámci metody CVM zobrazit jako rozhodování mezi možnostmi spotřebovávat určitý statek, jehož monetární hodnotu chceme zjistit, anebo alokovat peníze na spotřebu jiných statků. Jinými slovy, bude nás zajímat, jaká změna výdajů na spotřebu „jiných statků“¹⁹ má stejné dopady na blahobyt spotřebitele jako určitá změna spotřeby statku s neznámou monetární hodnotou.

Neoklasická ekonomie rozeznává několik různých způsobů jak vyčíslit monetární hodnotu změny blahobytu na základě indifferenční analýzy [viz např. Bateman et al. 2002: 25 a dále]. Předpokládejme, že se spotřebitel rozhoduje mezi možnostmi spotřebovávat statek A s neznámou monetární hodnotou a mezi možnostmi alokovat prostředky na spotřebu všech ostatních statků (dále jen spotřebu). Podle neoklasické teorie se můžeme ptát:

1. jaké **snížení** spotřeby statku A preferuje spotřebitel stejně (má stejné dopady na jeho blahobyt) jako **snížení** výdajů na spotřebu o Dx (tzv. ekvivalentní ztráta – *equivalent loss*),

¹⁸ Respondenti budou např. odmítat jakkoli velkou finanční kompenzaci za neúnosně vysoké riziko úmrtí (viz BATEMAN ET AL. 2002: 27). Ačkoli se nám může zdát absurdní snažit se vyčíslit statistickou hodnotu lidského života (poměrně běžný typ CVM šetření), faktem je, že v běžném životě jsou přijímána rozhodnutí, kde je tato hodnota implicitně vyjádřena. Týká se to např. rozhodnutí o alokaci veřejných prostředků do zdravotnictví a v rámci zdravotnického systému, ale i řady rozhodnutí v jiných oblastech (bezpečnost, doprava...). Z tohoto důvodu je třeba volit jinou formu otázky (např. ochota platit za prodloužení života o x měsíců).

¹⁹ Spotřebu zde chápeme v širším slova smyslu, kdy úspory jsou chápány jako odložená spotřeba.

2. jaké **zvýšení** spotřeby statku preferuje spotřebitel stejně (má stejné dopady na jeho blahobyt) jako **zvýšení** výdajů na spotřebu o Δx (tzv. ekvivalentní zisk – *equivalent gain*),
3. jaké **zvýšení** spotřeby statku A by kompenzovalo spotřebiteli (aby ho vrátilo na jeho původní úroveň užítku) **snížení** výdajů na spotřebu o Δx (tzv. kompenzační variace – *compensating variation*),
4. jaké **snížení** spotřeby statku A by kompenzovalo spotřebiteli (aby ho vrátilo na jeho původní úroveň užítku) **zvýšení** výdajů na spotřebu o Δx (tzv. kompenzační variace – *compensating variation*).

Možnosti 1 a 2 jsou způsoby, jak vyjádřit ekvivalentní variace, možnosti 2 a 3 jsou vyjádřeními kompenzačních variací.

Jak již bylo řečeno, metoda podmíněného hodnocení patří do skupiny metod založených na zkoumání tzv. vyjádřených preferencí, tedy preferencí, které respondent neprojevuje na existujícím trhu, ale vyjadřuje je v uměle vytvořené situaci trhu hypotetického. A zde asi začíná to, co je na metodě podmíněného hodnocení ze sociologického hlediska zvláště zajímavé.

Prakticky se vyjádřené preference zjišťují v rámci dotazování, někdy se využívají i určité formy experimentů a kvaziexperimentů. Všechny tyto přístupy se nicméně snaží vytvořit pro respondenta situaci určitého hypotetického trhu, na němž se respondent musí rozhodovat tak, jako by se rozhodoval ve skutečném životě. Rozhodování probíhá buď jako rozhodování mezi možnostmi spotřebovat určitý statek s neznámou monetární hodnotou a možnostmi peníze alokovat na spotřebu jiných statků (CVM), anebo jako tzv. výběrový experiment (*choice experiment*, CE), kdy se spotřebitel rozhoduje mezi dvěma a více statky, které jsou popsány pomocí určitých atributů.

V rámci výzkumů CVM jsou používány dva tzv. elicitací formáty, pomocí nichž je možné zjišťovat kompenzační a ekvivalentní variace.

První formát, maximální vyjádřená ochota platit (*willingnes to pay*, WTP), je postavena na otázce typu „kolik jste ochoten maximálně platit“ výměnou za to, že se zvýší možnost spotřeby statku A (jehož monetární hodnotu chceme zjistit) o Δx .

Druhý elicitací formát, minimální vyjádřená ochota akceptovat kompenzaci (*willingnes to accept*, WTA), je postavena na otázce typu „jakou minimální částku jste ochoten akceptovat“ za to, že se sníží možnost spotřeby statku A (jehož monetární hodnotu chceme zjistit) o Δx .

Technikou obvykle používanou ke zjišťování WTP nebo WTA je standardizovaný rozhovor, kvůli nižším nákladům na realizaci šetření získalo oblíbenost i telefonické dotazování nebo sběr dat prostřednictvím samovypňujících dotazníků rozesílaných poštou či dotazníků emailových. Existuje také celá řada výzkumů, kde bylo kombinováno šetření s experimentem, což umožňovalo porovnat vyjádřené a odhalené preference.²⁰

²⁰ Například Veisten a jeho kolegové vytvořili experimentální situaci, v níž byla respondentům nabídnuta možnost přispívat do ochranného fondu prostřednictvím dobrovolných příspěvků. Tato situace byla pro respondenty natolik reálná, že se zpráva o ní objevila v tisku a realizační tým musel vydávat později dementi, v němž vysvětloval, že se jednalo o experimentální, nikoli reálnou situaci [VEISTEN ET AL. 2004]. Experiment kombinující CVM a skutečné platby provedli i SEIP a STRAND [1992].

Aplikace CVM nebo jiné valuační metody nejsou jediným způsobem jak dojít k monetárnímu vyčíslení hodnoty nějakého statku. Ekonomové, kteří se zabývají aplikací netržních metod oceňování, chápou primární výzkum spíše jako poslední možnost jak získat odhady takovýchto monetárních hodnot.²¹ Obecně sdíleným předpokladem je, že jakmile bude k dispozici větší počet studií odhadujících stejné hodnoty, bude možné nalézt pravidelnosti ve vyjadřovaných hodnotách ochoty platit nebo akceptovat a tyto hodnoty bude možné na základě tzv. *benefit transferu* použít i v jiných kontextech. V současnosti se metoda benefit transfer používá zejména k přenosu hodnot mezi zeměmi, a to buď tak, že se přenesou přímo vypočítaná hodnota (např. na základě parity kupní síly), anebo se přenesou celá funkce ochoty platit (obsahující řadu parametrů – sociodemografických proměnných a jiných proměnných), která po dosazení příslušných parametrů umožní přizpůsobit hodnotu místním podmínkám [Bateman et al. 2002: 21–22; Garod a Willis 1999: 331–353].

STRUKTURA VÝZKUMNÉHO NÁSTROJE CVM

Standardní výzkumný nástroj metody podmíněného hodnocení (dotazník nebo scénář standardizovaného rozhovoru) obsahuje zpravidla tyto základní části:²²

1. popis hypotetického produktu
2. popis hypotetického trhu
3. platební mechanismus
4. doplňující otázky (motivy platby, motivy odmítnutí platby, postojové otázky, sociodemografické otázky a debriefingové otázky)

Popis hypotetického produktu

Hypotetickým produktem je cokoli, co může mít vliv na blahobyt spotřebitele, přičemž chceme vědět, jak si spotřebitel cení tuto změnu blahobytu v monetárních jednotkách. Podstatné je, že oceňovaný statek nemusí v současnosti vůbec existovat. Takovým statkem může být např. zlepšená kvalita podávaných jídel v menze nebo zvýšený počet chráněných druhů žijících na určitém území. Z tohoto důvodu by informace o hypotetickém produktu měly obsahovat popis atributů daného produktu, které jsou pro spotřebitele smysluplné a srozumitelné a na jejichž základě se může rozhodovat [Bateman et al. 2002: 121].

Popis produktu by měl být natolik detailní, aby si respondent (potenciální spotřebitel) dokázal tento produkt představit, tzn. aby si zejména dovedl představit, jaký dopad na jeho blahobyt tento produkt bude mít.²³ Obvykle bývá produkt popsán jako změna ze stávající hodnoty (status quo) na novou hodnotu (cílová hodnota).

²¹ Zejména kvůli finanční náročnosti primárního sběru dat.

²² Pohled na konstrukci těchto jednotlivých částí výzkumného nástroje CVM z hlediska sociologie uvádí například BRAUN KOHLOVÁ a MELICHAR [2004].

²³ V empirických výzkumech se například ukazuje, že respondenti mají problém s posuzováním malých změn rizik (např. rizika smrtelného úrazu) [viz např. BRAUN KOHLOVÁ a MELICHAR 2004; URBAN a ŠČASNÝ 2006]. Přitom ale šetření CVM operující s malými změnami rizik anebo se změnami malých rizik jsou celkem běžné [viz ALBERINI, CHIABAI ET AL. 2006; ALBERINI, ŠČASNÝ ET AL. 2006; BLOMQUIST 2004; CORSO ET AL. 2001; JOHANNESSON ET AL. 1997].

Problémem může být nedostatek informací o hypotetickém produktu, který vede k tomu, že respondent buď scénáři CVM neporozumí, anebo situaci odmítne jako nereálnou (uvede např. tzv. protestní odpověď – viz níže). Problémem může být ale i přemíra informací, která vede k zahlcení respondenta a následně k tomu, že respondent neposuzuje celou situaci komplexně, ale hledá mezi poskytnutými informacemi tzv. motivační klíče (např. afektivně nabitá slova), které mu umožní vyhnout se posuzování komplexní a pro něj nesrozumitelné situace [Ajzen a Driver 1992]. Problémem je samozřejmě i informační nevyváženost textu, který vede k takzvané informační chybě (např. díky afektivně nabytým výrazům, složitosti popisované situace nebo nesrozumitelnosti informací).

Informace o hypotetickém produktu by měly zahrnovat také popis dostupnosti možných substitutů tohoto produktu.

Popis hypotetického trhu

Scénář CVM by měl obsahovat také popis hypotetického trhu, to znamená zejména mechanismu, který umožní spojit vyjádřenou hodnotu WTP nebo WTA se změnou blahobytu.

Jestliže by hypotetickým produktem oceňovaným metodou podmíněného hodnocení bylo např. zlepšení kvality podávaných jídel v menze (např. formou volitelných salátů),²⁴ mohli bychom hypotetický trh popsat jako zavádění programu kvalitnějšího stravování v dané menze, v jehož rámci by si studenti museli k běžné ceně oběda připlácet určitou částku navíc (mechanismus WTP), tak aby byly pokryty zvýšené náklady na přípravu salátů.

Tento případ je poměrně jednoduchý, ale v jiných situacích může být obtížné vymyslet takový popis hypotetického trhu, který by byl věrohodný. V takových případech je možné použít tzv. abstraktní scénář, kdy respondentovi přesně nevysvětlujeme, jakým způsobem k dané změně dojde, ale pouze ho požádáme, aby si představil, že ke změně skutečně dojde.²⁵

Platební mechanismus

Popis hypotetického trhu by měl také obsahovat informace o tom, jakým způsobem bude naloženo s penězi, které respondent bude ochoten zaplatit (WTP), popřípadě,

²⁴ Bude nás konkrétně zajímat, jak ovlivní blahobyt studentů fakt, že v menze budou podávány kvalitní saláty. Takový salát má samozřejmě nějakou výrobní, popř. i tržní cenu, ale monetární hodnota, kterou má pro konkrétní skupinu studentů, může být jiná. Buď je vyšší, a potom je rozdíl mezi cenou a monetární hodnotou pro studenty jejich spotřebitelským přebytkem (pakliže salát koupí), anebo je menší, a tudíž studenti salát nekoupí.

²⁵ Tento postup volili např. ŠČASNÝ, MELICHAR ET AL. [2005] v rámci CVM šetření zaměřeného na nemocnost dospělých a BRAUN KOHLOVÁ a ŠČASNÝ [2006] v případě dětské morbidity. V rámci tohoto šetření se zjišťovala vyjádřená ochota platit (WTP) za to, že se předejde jednomu symptomu respirační choroby. Jednotlivé choroby byly popsány pomocí určitých atributů (délka léčení, nutnost navštívit lékaře, délka hospitalizace, počet dní s omezenou aktivitou, počet dní na lůžku). Následně byli respondenti požádáni, aby si představili, že by se mohli vyhnout jednomu projevu takového onemocnění během následujícího roku, a zjišťovala se jejich maximální vyjádřená ochota platit. Ve scénáři CVM se nespécifikovalo, jakým způsobem se mohou onemocnění vyhnout. Debriefingová část dotazníku obsahovala kontrolní otázky na věrohodnost scénáře a otázky, které zkoumaly, jaký mechanismus si respondenti představovali.

jakým způsobem dostane respondent kompenzaci (WTA). Platební mechanismus může být konstruován například jako zvýšení daní, dobrovolný příspěvek do fondu, finanční odměna, náhrada nebo dotace, zvýšení cen určitého zboží apod.

Ukazuje se, že zvláště v našich podmínkách závisí výše ochoty platit na tom, jestli respondent důvěřuje platebnímu mechanismu, nebo nikoli. Setkáváme se s tím, že naši respondenti odmítají určité platby (mechanismus WTP), protože nevěří tomu, že se peníze (ve fondu, v rozpočtu ministerstva apod.) nezneužijí [viz např. Desaignes et al. 2006].

Platební formát

Problémem spíše technického rázu (nikoli snad proto méně důležitým) je, jakým způsobem zjišťujeme vyjádřenou ochotu platit (WTP) nebo akceptovat (WTA). Výběr formátu otázky může mít velký vliv na získané hodnoty, proto uvedeme stručný přehled jednotlivých možností spolu s krátkým komentářem.

a) Otevřená otázka

Toto je samozřejmě nejjednodušší možnost, jak se ptát na maximální WTP nebo minimální WTA. Formát otevřené otázky byl oblíbený zejména v počátcích výzkumů CVM. Problém je ale v tom, že spotřebitelé nejsou zvyklí se podobným způsobem rozhodovat, a proto často uvádějí nerealistické částky.

b) Uzavřená otázka dichotomického formátu (dichotomous choice format)²⁶

Při odpovědi na tuto otázku má respondent možnost přijmout nebo odmítnout určitou nabízenou platbu. Tento typ otázky dobře napodobuje situaci na skutečném trhu, kdy se respondent rozhoduje, jestli koupí určitý statek za danou cenu. Tyto otázky bývají často pokládány v jakýchsi sériích (*bidding games*), kdy jsou „licitovány“ určité částky podle toho, jestli respondent předchozí částku přijal nebo odmítl. *Bidding games* kladou větší nároky na tazatele a často bývají administrovány na počítači jako CAPI.

c) Polootevřené otázky dichotomického formátu (open-ended dichotomous choice)

Tyto otázky jsou kompromisem mezi dvěma předchozími typy. *Bidding game* bývá u tohoto typu otázky doplněna o otevřenou otázku. Tento typ otázky se v současnosti často používá.

d) Platební karty (payment cards) a platební škály (payment scale)

Nové typy formátů otázek, které se v současnosti používají. V případě platebních karet jsou respondenti v náhodném pořadí předkládány karty s různě vysokými částkami a on má uvádět, jestli danou částku zaplatí a jak si je svým rozhodnutím jistý. V případě platební škály zaznamenává respondent do grafické škály, jaké částky a s jakou jistotou je ochoten platit či akceptovat. Platební škály i platební karty mají tu výhodu, že umožňují zachytit i pravděpodobnost, že respondent určitou částku zaplatí

²⁶ Tento formát otázky bývá nazýván také referendovým formátem (*referendum format*), a to proto, že respondenti mají možnost vyjádřit souhlas nebo nesouhlas s určitým programem nebo projektem podobně jako v referendu.

či akceptuje. Tato informace přináší možnosti dalšího statistického zpracování. Platební karty předkládané v náhodném pořadí navíc omezují tzv. chybu počátečního bodu (*starting-point bias*), což je chyba, která vzniká tím, že respondent „kalibruje“ uváděnou částku na základě částek, které mu nabízíme (uzavřená otázka, platební škála).

Doplňující otázky

Mimo otázky, které přímo souvisejí se zjišťováním ochoty platit nebo akceptovat, obsahují standardní nástroje CVM šetření dále minimálně tyto následující typy otázek:

- a) otázky zjišťující motivaci pro uvedení určité hodnoty WTP nebo WTA a pro odmítnutí odpovědi,²⁷
- b) otázky zjišťující postoje a sociodemografické charakteristiky respondentů, které mohou být využity při tvorbě modelů vysvětlujících velikost WTP nebo WTA,
- c) debriefingové otázky, které obsahují indikátory validity odpovědí (hodnocení obtížnosti dotazníku respondentem, hodnocení porozumění dotazníku apod.).

PŘÍPRAVA A REALIZACE ŠETŘENÍ CVM A ANALÝZA DAT

Fáze přípravy a realizace šetření CVM se v mnohém podobá klasickému sociologickému šetření, a proto je na tomto místě důležité zmínit se především o rozdílech mezi oběma typy. Hlavním rozdílem mezi šetřením CVM a standardním sociologickým šetřením je, že v rámci šetření CVM musí respondent na základě poskytnutých informací ohodnocovat monetárně určitý statek, který často není na trhu, dokonce ani nemusí vůbec existovat. Komplexnost poskytnutých informací, chybějící přímá zkušenost se statkem i samo hodnocení v peněžních jednotkách představují pro respondenta značný problém.²⁸

Podobně jako u standardních sociologických šetření hraje u šetření CVM důležitou úlohu kvalitativní předvýzkum. První šetření CVM měla často spíše experimentální povahu a navíc je prováděli ekonomové, kteří projevovali více zájmu o teoretické zakotvení metody CVM a o získané hodnoty než o sám proces sběru dat (viz dále). Způsob, jakým jsou v současné době realizovány kvalitní šetření CVM, nicméně klade stále větší důraz na kvalitu výzkumného nástroje (zejména scénáře CVM), a proto se v současných šetřeních CVM klade velký důraz právě na jeho testování, a to zejména s využitím techniky focus groups, dále nestandardizovaných

²⁷ Teoreticky je možné na základě empirických indikátorů rozlišit tyto typy odpovědí: platné hodnoty (pozitivní a nulové hodnoty) a protestní hodnoty (jakékoli hodnoty nebo odmítnuté odpovědi). Protestní odpovědi jsou takové odpovědi, kdy respondent svou odpověď „protestuje“ z nějakého důvodu (např. z etických důvodů) proti scénáři CVM. Protestní odpovědi bývají často částky nesmyslně vysoké nebo naopak částky nulové. Tyto protestní hodnoty je třeba odlišit od platných hodnot. Protestní hodnoty by neměly být používány při agregaci hodnot. V rámci možných odpovědí hrají významnou úlohu zvláště nulové odpovědi, protože jejich započítání či nezapočítání při agregaci hodnot může mít velký vliv na výsledné zjištěné hodnoty. Z tohoto důvodu je třeba analyzovat motivaci respondentů pro uvádění nulových hodnot [srov. URBAN, ŠČASNÝ, BRAUN KOHLOVÁ ET AL. 2006].

²⁸ V tomto smyslu jsou výzkumy CVM nejvíce podobné marketingovým výzkumům nových nebo neexistujících produktů.

a polostandardizovaných rozhovorů a tzv. verbálních protokolů (technika používaná zejména v psychologii). Testuje se zejména srozumitelnost a věrohodnost scénáře CVM. Posledním způsobem jak ověřit funkčnost scénáře CVM je důkladná pilotáž výzkumného nástroje.

Realizace šetření CVM bývá zpravidla svěřována výzkumným organizacím s vlastními tazatelskými sítěmi, nejčastěji marketingovým agenturám a agenturám pro výzkum veřejného mínění. Šetření CVM často klade zvýšené nároky na tazatele i respondenty, a proto vyžaduje zvláštní přípravu (často např. zvláštní školení tazatelů, zvýšenou motivaci respondentů ve formě dárků apod.). Nevhodné je zařazovat CVM otázky do omnibusových šetření, která často nenabízejí dostatečný prostor pro všechny standardní součásti výzkumného nástroje CVM a navíc mohou ovlivnit vnímání otázek CVM kontextem ostatních otázek zařazených do omnibusu.

Pro šetření CVM bývají ve srovnání se sociologickými šetřeními typické spíše menší vzorky. Zpravidla by nás neměly překvapit reprezentativní celonárodní vzorky o velikosti 400–900 respondentů. Je to dáno více faktory, zřejmě i tím, že proces sběru dat a jejich validity nebyl v podobných výzkumech až do nedávné doby hlavním předmětem zájmů. Dalším důvodem je také to, že v podobných výzkumech zpravidla nejde o postižení subpopulací společnosti, ale spíše o agregaci hodnot pro celou populaci a odhady modelů ochoty platit (resp. postižení závislosti vyjádřené hodnoty ochoty platit nebo akceptovat na charakteristikách spotřebitelů).²⁹

Validita získaných odpovědí bývá ověřována ještě ex post tzv. *follow-up* rozhovory, které mají za cíl zjistit prostřednictvím hloubkových rozhovorů s respondenty (popř. i tazateli), kteří se účastnili šetření, motivaci pro uváděné odpovědi, jejich interpretace jednotlivých otázek apod. *Follow-up* rozhovory také umožňují lépe porozumět problémům (např. s porozuměním některým otázkám v dotazníku), které se objevily během sběru dat.

Analýza dat z CVM šetření směřuje dvěma směry: jednak jde o prostou agregaci hodnot pro celou populaci, jednak o sestavení modelů vyjádřené ochoty platit nebo akceptovat, které dále umožní stanovit distribuční dopady navrhovaných změn na blahobyt různých skupin obyvatelstva. Oblíbeným statistickým nástrojem takové analýzy jsou různé typy regresní analýzy.

APLIKACE METODY PODMÍNĚNÉHO HODNOCENÍ V ZAHRANIČÍ A V ČR

V oblasti marketingových výzkumů uskutečnil již ve 20. letech Waugh [1929] výzkum, jehož cílem bylo ocenit různé vlastnosti (tzv. atributy) zemědělských produktů obchodovaných na trhu. Waugh při svém výzkumu postaveném na hédonické metodě (která odvozuje odhalené preference ze skutečného chování aktérů) použil jako jeden z prvních ekonomů metody šetření. Domníval se totiž, že škály, pomocí nichž měřil atributy zemědělských produktů, mu umožní přímo odvodit hodnoty těchto produktů.

²⁹ Tyto modely mohou být samozřejmě sestaveny i s využitím dat ze vzorků, které nejsou reprezentativní v přísném slova smyslu (tj. nejsou dobrým obrazem cílové populace). U podobných vzorků by mělo stačit, když v nich nebude chybět žádná důležitá skupina cílové populace.

V oblasti oceňování netržních zdrojů použil na konci 40. let jako první metody šetření Ciriacy-Wantrup [1947]. Základy současné řady valuačních studií v oblasti netržního hodnocení, které jsou založeny na metodě podmíněného hodnocení, tedy na přímém zjišťování ochoty platit za netržní hodnoty, položil na počátku 60. let svou disertační studii až Davis [1963].

Výzkumy založené na metodě podmíněného hodnocení uskutečněné v 60. a v první polovině 70. let měly spíše experimentální povahu, prováděly se na velmi malých a nereprezentativních vzorcích (často se jednalo o skupiny studentů) a nezahrnovaly důkladné testování výzkumného nástroje (nejčastěji valuačního dotazníku).³⁰

Určitý předěl z hlediska nároků na kvalitu šetření použitého v rámci podmíněného hodnocení představuje výzkum, který uskutečnil v polovině 70. let Randal a jeho kolegové [1974]. Výběr vzorku a sběr dat pro tento výzkum byl proveden profesionálními tazateli agentury pro výzkum veřejného mínění. V rámci tohoto šetření byla také použita také tzv. licitační hra (*bidding game*), která se ale v podobných výzkumech objevuje již dříve. Určité novum tohoto výzkumu představoval rovněž fakt, že valuační dotazník použitý pro sběr dat byl důkladně testován ve dvou vlnách předvýzkumu, než byl pro sběr dat použit. Tento postup byl do té doby ojedinělý. Randall a jeho kolegové také definovali základní principy pro konstrukci hypotetické situace, která podle nich musí být pro respondenty realistická a důvěryhodná. Toho se podle nich dosáhne, jestliže všechny hodnocené položky budou mít podobné vlastnosti, jaké mají ve skutečnosti; podmíněná situace by podle těchto autorů měla být spíše konkrétní než pouze symbolická; zkoumané položky by také měly souviset s rutinizovaným nebo institucionalizovaným chováním, kde jsou rolová očekávání respondentů dobře definována [Randall et al. 1974: 136, cit. in: Smith 2006: 52].

Valuační studie založené na metodě podmíněného hodnocení, které vznikaly od poloviny 70. až do počátku 90. let [např. Mitchell a Carson 1984, 1989; Desvougues et al. 1983, 1984], se vyznačovaly právě snahou definovat standardy CVM. Charakteristické pro tyto výzkumy bylo, že ačkoli byly zpravidla spojeny s řešením nějakého aktuálního problému, jejich cílem nebylo poskytnout hodnoty, které by bylo možno použít např. při cost-benefit analýze určitých projektů nebo jako argumentu v soudní při. Faktem ale je, že mnoho těchto studií, které byly původně zamýšleny jako metodologické, zkoumající možnosti použití CVM, bylo následně použito při politickém rozhodování [Smith 2006: 13].

Jednou z významných studií z počátku 90. let, která naopak byla vytvořena pro účely soudního odhadu, byla studie zaměřená na odhad ztráty hodnot pasivního užítku (neužitných hodnot) v důsledku ropné skvrny, která vznikla po potopení tankeru Exxon Valdez [Carsons et al. 1992]. Odhadnutá hodnota měla být použita u soudu jako podklad pro vymáhání náhrad na společnosti Exxon. Společnost však souhlasila s náhradou škody 1 miliardy dolarů, a tak nedošlo k využití výsledků této CVM studie u soudu. Nicméně legislativa spojená s fondem na odstraňování starých ekologických zátěží (*Superfund*) a zákon o znečištění ropnými látkami (*Oil Pollution Act*) nadále vyžadovaly vytvořit zákonná pravidla, která by určovala, jaké metody se mají používat pro

³⁰ V této přehledové části se opírám o přehledovou stať, kterou publikoval SMITH [2006].

odhady škod na životním prostředí. Jako vhodná metoda byla přijata i metoda podmíněného hodnocení.

Tento vývoj vyvolal reakci u kritiků této metody. Za zmínku zde stojí zejména sborník prací editovaný Hausmanem [1993], který byl připraven na základě příspěvků z konference pořádané v roce 1992 a sponzorované společností Exxon.

Pochybnosti o reliabilitě a validitě CVM a o možnostech jejího využití při soudních sporech a jako podkladu při politických rozhodnutích vedl v roce 1992 NOAA (*National Oceanic and Atmospheric Administration*) ve Spojených státech k vytvoření poradního orgánu odborníků, kteří měli posoudit, jestli jsou informace získané pomocí CVM použitelné v rámci soudních při o náhradu škod na životním prostředí.

Panel došel k závěru, že odhady získané metodou podmíněného hodnocení jsou stejně validní a reliabilní jako výsledky získané metodami pracujícími na podobných principech (např. marketingové studie nových, dosud neexistujících výrobků), a proto je možné, při dodržení některých pravidel, použít výsledky těchto studií jako soudní odhady škod na životním prostředí (včetně škod souvisejících se ztrátou neuzitných hodnot) [Arrow et al. 1993, s. 4610, cit. v Smith 2006: 21]. Důležité pro další odborné diskuse v oblasti CVM bylo právě stanovení podmínek „správného použití“ CVM, které dávalo odpověď na problémy, s nimiž se potýkaly dřívější výzkumy v této oblasti. Jednalo se zejména o tyto standardy, z nichž některé byly např. v oblasti výzkumů veřejného mínění dávno zavedené [Arrow et al. 1993]:

- a) nejvhodnější technikou pro sběr dat je technika standardizovaných přímých rozhovorů, ostatní techniky (poštovní dotazník, telefonický dotazník apod.) byly vyhodnoceny jako méně vhodné,
- b) nejvhodnějším formátem elicitací otázky je tzv. referendový formát, kdy respondenti volí v hypotetickém referendu přijetí nebo zamítnutí určitého programu,
- c) vysoká míra odmítnutých odpovědí (častý problém CVM) snižuje reliabilitu této metody,
- d) nedostatečná citlivost odpovědí k velikosti produktu také snižuje reliabilitu (tzv. *scope-effect*) a je ji třeba testovat,
- e) respondenti musejí dostatečně porozumět úkolu, který jim zadáváme,
- f) současně musejí respondenti věřit tomu, že hypotetický scénář je realistický (k popisované změně by skutečně mohlo dojít),
- g) hypotetický scénář musí obsahovat také informace o nákladech na realizaci opatření nebo o jeho hodnotě.

Závěry panelu NOAA vyvolaly překvapení zejména u hlavního proudu tehdejší ekonomie, jehož představitelé očekávali odmítnutí CVM. Závěry panelu však vyvolaly kritické námitky i mezi příznivci CVM, kteří nesouhlasili s jednotlivými závěry [viz např. Carson, Hanemann et al. 1996]. Později byl negativní vliv zprávy panelu NOAA spatřován také v tom, že zaměřila svoji pozornost na metodologické problémy CVM na úkor aplikace této metody při odhadu hodnot a že se nastavením přísných standardů zvýšila cena CVM nad možnosti většiny zájemců, kteří by chtěli tuto metodu aplikovat v reálných podmínkách rozpočtových omezení [viz např. Harrison 2000].

Během 90. let vzniká celá řada metodologických studií, které se zaměřují na dílčí problémy CVM [např. Carson, Hanemann et al. 1995; Portney 1994; Adamowicz et al. 1993; Bateman et al. 1995; Bateman et al. 1997], ale také skupina výzkumů, které aplikují tuto metodu s cílem získat odhady hodnot, a to zejména v oblasti ekonomie životního prostředí (přehled těchto studií uvádí např. Smith [2006]), ale také v jiných oblastech, např. v oblasti kulturních památek [Navrud a Ready 2002]. Vzniká také celá řada výzkumů zaměřených na mechanismus podmíněného hodnocení optikou jiných sociálněvědních disciplín, jako je sociální psychologie a sociologie [viz např. Ajzen a Driver 1992; Ajzen, Brown a Rosenthal 1996; Ajzen, Brown a Carvajal 2004; Brown, Ajzen a Hrubes 2003; Meyerhoff 2004]. V této době se začíná CVM aplikovat také v Evropě [viz např. Drake 1992; Hausman 1993; Seip a Strand 1992] i v rozvojových zemích [přehled těchto studií uvádí např. Biller, Rogge a Ruta 2006].

V bývalém Československu nebyla, pokud je nám známo, metoda podmíněného hodnocení nikdy aplikována. Hlavní oblast, kde docházelo v západní Evropě a v USA k aplikaci CVM, totiž oblast životního prostředí, nebyla v komunistickém Československu prioritní výzkumnou oblastí.³¹ První výzkumy zaměřené na výzkum dopadů činnosti člověka na životní prostředí byly u nás prováděny v 70. a 80. letech a využívaly tzv. přístup *top-down* [srov. Voráček 1970, 1982]. Teprve po roce 1989 dochází k aplikaci jiných metod vyčíslování dopadů na životní prostředí, a to zejména expertních metod, metod vycházejících z tržních cen a netržních metod. Přehled těchto výzkumů a jejich podrobný popis uvádí Melichar a Ščasný [2004]. Tito autoři také referují o tom, že od roku 1994, kdy byl u nás proveden patrně první výzkum založený na metodice CVM, do roku 2005 bylo u nás provedeno čtrnáct výzkumů, které vycházely z metody podmíněného hodnocení. Všechny tyto výzkumy byly více či méně propojeny s problematikou životního prostředí. Tematické zaměření těchto výzkumů je nesmírně široké a popis jednotlivých aplikací, jejich výsledků a některých chyb, kterých se jejich autoři dopouštěli, by vydal na samostatnou práci (opět zde odkazujeme na stať, kterou publikoval Melichar a Ščasný [2004], a dále na stať, kterou publikoval Šauer [2004]). Témata těchto výzkumů sahala od hodnocení ekonomických dopadů přechodu domácností na nový systém vytápění přes řadu studií hodnotících škody na krajinně, hospodářských lesích, vodních zdrojích až po studie zaměřené na škody vyvolané dopravou a výzkumy zaměřené na dopady povodní. Patří sem ale i velmi specifické aplikace, které se zabývají dopady na lidskou nemocnost a úmrtnost.³²

Tyto výzkumy měly však rozdílnou kvalitu a ne vždy reflektovaly standardy používané při aplikaci CVM ve světě. Problémem některých těchto výzkumů, zejména těch, které měly povahu případových studií, byla malá velikost vzorku a jeho nereprezentativnost. U některých výzkumů se setkáváme s nedostatečným popisem hypotetického produktu, často také chybí dostatečně přesný popis platebního mechanismu. Závažným problémem je také to, že některé z nich zcela opomíjejí problém tzv. protestních hodnot a jejich detekce. Zajímavé je, že ačkoli byla velká část těchto valuačních stu-

³¹ V této části své práce vycházím z přehledové stati, kterou publikoval MELICHAR a ŠČASNÝ [2004] a která pojednává o aplikacích CVM a jiných valuačních metod v ČR, Polsku a Maďarsku.

³² Velmi potěšující je fakt, že řadu menších, často však metodologicky kvalitních výzkumů poslední doby využívajících CVM realizovali studenti [NEVEČERALOVÁ 2006; LUPÁČ, PODHÁJSKÝ a OBLÍK 2005].

dií financována prostřednictvím grantů udělovaných jednotlivými ministerstvy a využití těchto hodnot nachází oporu v české legislativě, česká ministerstva se stále dívají na výsledky získané s využitím metody podmíněného hodnocení s určitým podezřením a dávají přednost jiným metodám, např. expertním; ty však nemají oporu v ekonomické teorii [Melichar a Ščasný 2004: 68–69].

Co se týče hodnocení CVM v rámci ekonomie, je i dnes metoda podmíněného hodnocení kritizována pro malou přesnost a nedostatek validity a reliability, dále pro řadu chyb, které mohou být s její aplikací spojeny,³³ a také pro některé empirické problémy (jako je např. diskrepance mezi stanovenou minimální ochotou akceptovat a maximální ochotou platit), které se objevují u mnoha současných aplikací CVM [viz např. Markandya 2004: 39]. I přes tyto problémy se ale bude této metody zřejmě dále využívat, a to z několik důvodů:

- a) v současnosti neexistuje jiná technika, která by umožňovala oceňování neužitných hodnot (viz výše),³⁴
- b) CVM může být současně aplikována na hodnocení prakticky jakýchkoli produktů a služeb (které nemohou být jinými metodami postiženy např. pro neexistenci vhodných dat nebo pro samu povahu produktu),
- c) výsledky získávané metodou podmíněného hodnocení jsou celkově konzistentní s výsledky dosahovanými jinými metodami [viz Markandya 2004: 39].

CVM A SOCIOLOGIE

Proč by se měli sociologové zabývat metodou podmíněného hodnocení? Na tuto otázku neexistuje mezi sociology jednoznačný názor už proto, že značná část sociologů o metodě podmíněného hodnocení neví.

Nicméně se domníváme, že existují tři základní důvody, proč by sociologové měli o metodě podmíněného hodnocení (i jiných příbuzných metodách, jako např. výběrovém experimentu) vědět.

1. Sociologové mohou přispět svými metodami a svým poznáním k lepšímu pochopení mechanismu CVM a ke zvýšení validity a reliability této metody. Za velmi přínosné považujeme zejména zkoumání tzv. chyb metody podmíněného hodnocení s využitím poznatků sociologie a psychologie [srov. Urban 2006, viz také pozn. 33].

³³ Hlavní empirické problémy, které se u CVM objevují, jsou známy již dlouho. Jejich přehled uvádí např. CUMMINGS a jeho kolegové [1984]. Tyto problémy zahrnují: tazatelskou chybu a tzv. *warm-glow effect* (tyto chyby jsou společné všem technikám využívajícím dotazování), dále sem patří informační chyba (viz dříve), chyba výchozího bodu (*starting-point bias*) neboli chyba zakotvení (*anchoring bias*); ta se projevuje zejména u *bidding game*. Významným problémem je tzv. hypotetická chyba (*hypothetical bias*), která vzniká proto, že respondent nevnímá situaci jako dostatečně realistickou, a i jeho odpověď je tudíž pouze *hypotetická*. Mezi další problémy CVM patří např. problém černého pasažéra či problém protestních odpovědí. Mnoho těchto problémů se dá vysvětlit (a minimalizovat) s využitím poznatků sociologie a psychologie [srov. URBAN 2006].

³⁴ Jistou alternativu, která se vyhýbá některým problémům spojeným s klasickým formátem CVM, představuje výběrový experiment. Tato metoda, dlouho používaná např. v marketingovém výzkumu, však měří podobně jako CVM vyjádřené preference. Z hlediska ekonomie proto bývá některými autory považována za rozšíření metody podmíněného hodnocení [viz např. SMITH 2006]. Jiní autoři ji naopak klasifikují jako alternativní metodu k metodě podmíněného hodnocení [viz MARKANDYA 2004].

Způsob, jakým se může sociolog zapojit do podobných aktivit, dobře ilustruje postava R. C. Mitchella, amerického sociologa působícího v současnosti na Clark University, který publikoval řadu významných prací o metodologických aspektech podmíněného hodnocení z pohledu sociologie, mj. i o tazatelské chybě a o vlivu konstruovaného postoje na odpovědi respondentů [viz Leggett et al. 2003; Krosnick et al. 2002; Mitchell 2002; Holbrook et al. 2000]. Podobný, byť o poznání kritičtější přístup k metodě podmíněného hodnocení zaujala při spolupráci na aplikaci CVM i francouzská socioložka Claeys-Mekdada [Claeys-Mekdada et al. 1999], která se snaží definovat hranice použitelnosti CVM a navrhnout určitá vylepšení této metody. Právě tato autorka při své spolupráci na realizaci CVM šetření ale narazila na hlubší a zásadnější otázky interdisciplinární spolupráce na hranici mezi ekonomikou a sociologií.

Sociologie může však přispět i k objasnění toho, jak metoda podmíněného hodnocení funguje. Tento přístup k CVM demonstroval např. Goken [2002], který využil poznatky převzaté z Inglehardtovy teorie postmateriálních hodnot k vysvětlení stanovené ochoty platit. Podobný přístup zvolil Meyerhoff [2004], který se ve své studii zaměřil na to, jakým způsobem ovlivňují obecné a specifické postoje ochotu platit. Zajímavý a zřejmě teoreticky nejpropracovanější pokus o vysvětlení mechanismu CVM nabízí teorie plánovaného chování [viz např. Ajzen et al. 1992, 1996, 2000]. Využití teorie plánovaného chování při vysvětlování mechanismu CVM shrnuje přehledně např. Urban [2006].

Jestliže si někteří sociologové stěžují na soudobou dominanci neoklasického paradigmatu ve všech sférách lidské aktivity, pak právě spolupráce na společných výzkumných projektech a konstruktivní kritika metod používaných neoklasickou ekonomikou by mohla být vhodnou odpovědí na tuto dominanci.

2. Metoda podmíněného hodnocení a také některé jiné směry soudobé neoklasické ekonomie, jako je např. ekonomie experimentální, představují podle našeho názoru velkou inspiraci pro sociologii, a to nad rámec dnes již etablovaných hraničních subdisciplín typu ekonomické sociologie.

Jako velmi inspirativní vidíme např. využití poznatků získaných v rámci šetření CVM zaměřených na životního prostředí. Právě podobné ekonomické výzkumy, které zůstávají většinou nepovšimnuty environmentálními sociology, představují zajímavý příspěvek ke zkoumání faktorů a bariér environmentálně šetrného jednání.

Zkoumání vyjádřené ochoty platit (nebo akceptovat) chápáné jako behaviorální intence ve spojení se zkoumáním odhalené ochoty platit zjištěné ze skutečného chování aktérů na trhu je významným příspěvkem ke zkoumání modelů pro-environmentálního chování a jeho determinant.

Navíc, uvážíme-li, že velká část pro-environmentálního chování s sebou přináší jisté náklady pro aktéra, a přijmeme-li tezi, že peníze jsou reálně dobrým substitutem mnoha různých statků (včetně volného času), je vyjádřená ochota platit (akceptovat) dobrým indikátorem behaviorální intence v oblasti pro-environmentálního chování. Právě takový indikátor umožňuje predikovat jednání aktérů daleko lépe než postoje nebo sociální normy, které bývají často k podobné predikci používány v sociologických výzkumech.

Dobrym prikladem vyuzitelnosti metody podmíneného hodnocení při zkoumání záměru chování je také oblast rizik a jejich dopadů na lidské chování. Nebudeme na tomto místě diskutovat evidentní fakt, že určitá rizika mohou mít pozitivní roli v životě lidí (motivační faktor v podobě mírného stresu, odreagování se v podobě adrenalinového sportu apod.). Existuje nicméně široká skupina rizik, kterým se lidé zpravidla snaží vyhnout (riziko napadení, riziko nemoci a úrazu, riziko nehody apod.). Samozřejmě i zde najdeme případy, kdy lidé na sebe berou tato rizika rádi, to ale není podstatné. Podstatný je fakt, že se lidé běžně nemohou rizikům vyhýbat zcela libovolně. Obvykle se musejí, chtějí-li odvrátit určité riziko, něčeho vzdát, něco obětovat, „zaplatit určitou cenu“.

Tento aspekt chování v rizikové situaci u nás dobře ilustrovali např. Rabušic a Kepáková [1999], kteří aplikovali teorii očekávaného užítku při zkoumání sexuálního chování adolescentů ohrožených rizikem HIV. Tito autoři zjistili, že vystavení se riziku může za určitých okolností snížit užitek jednotlivce méně než případné avertivní jednání.

Metoda podmíneného hodnocení umožňuje mimo jiné právě stanovit poměr mezi náklady spojenými s rizikem a náklady spojenými s avertivním chováním, přičemž se samozřejmě nemusí jednat o náklady v čistě monetárním smyslu, ale o vyjádření dopadů na užitek jednotlivce v jakékoli jiné vhodné jednotce (např. v jiných negativních dopadech). Zkoumání rizika metodou podmíneného hodnocení dobře dokumentují např. Leiterová a Pruckner [2006], kteří zkoumali vyjádřenou ochotu platit za snížení rizika zasažení lavinou v oblasti rakouských Tyrol. U nás bylo provedeno několik podobných výzkumů: Urban a Ščasný [2006, 2007] se zaměřili na oblast pracovních rizik, Alberini et al. [2006] zkoumali oblast rizika úmrtnosti a Ščasný et al. [2005] se zaměřili na rizika nemocnosti.

3. Obecně velmi inspirativní pro sociologii je i neoklasický koncept hodnoty odvozený od individuálních preferencí spotřebitelů. Otázkou je, jestli by právě tento teoretický vhléd a valuační metody používané v neoklasické ekonomii, včetně metody podmíneného hodnocení, nebyly určitým impulzem k diskusi o vytvoření obecné teorie hodnot v sociologii, která by zastřešovala různé teorie hodnoty, s nimiž se dnes můžeme v sociologii setkat.

Jak ale upozorňuje Claeys-Mekdade a Vivien [2004], tyto úvahy vedou k obecnějším úvahám o vztahu mezi ekonomickým a politicko-ideologickým rámcem neoklasické ekonomie, a to zvláště v oblasti, kde je metoda podmíneného hodnocení nejvíce používána, tedy v oblasti zkoumání environmentálních problémů.

Tato otázka jde ovšem nad rámec a cíle této přehledové stati. Hlavním záměrem tohoto textu je vyvolat u sociologů zájem o metodu podmíneného hodnocení, a to bez ohledu na to, jestli ji nakonec zcela zavrhnou, anebo jejich zájem přetrvává.

Literatura

- ADAMOWICZ, W. L. – BHARADWAI, V. – MACNAB, B. 1993. „Experiments on the difference between willingness to pay and willingness to accept“. In: *Land Economics*, s. 416–427.
- AJZEN, I. – DRIVER, B. L. 1992. „Contingent Value Measurement: On the Nature and Meaning of Willingness to Pay“. *Journal of Consumer Psychology* 1 (4), s. 297–316.

- AJZEN, I. – BROWN, T. C. – CARVAJAL, F. 2004. „Explaining the discrepancy between intentions and actions: The case of hypothetical bias in contingent valuation“. *Personality and Social Psychology Bulletin* 30, s. 1108–1121.
- AJZEN, I. – ROSENTHAL, L. H. – BROWN, T. C. 2000. „Effects of perceived fairness on willingness to pay“. *Journal of Applied Social Psychology* 30, s. 2439–2450.
- 1996. „Information Bias in Contingent Valuation: Effects of Personal Relevance, Quality of Information, and Motivational Orientation“. *Journal of Environmental Economics and Management*, 30, s. 43–57.
- ALBERINI, A. – CHIABAI, A. – NOCELLA, G. 2006. „Valuing the Mortality Effects of Heat-waves“. In: Menne, B. – Ebi, K. L. (eds.). *Climate Change and Adaptation Strategies for Human Health*. Darmstadt: Springer, s. 345–372.
- ALBERINI, A. – KAHN, J. R. (eds.). 2006. *Handbook on Contingent Valuation*. Edward Elgar: Chentelham (UK), Northampton (USA).
- ALBERINI, A. – ŠČASNÝ, M. – BRAUN KOHLOVÁ, M. – MELICHAR, J. 2006. „The Value of Statistical Life in the Czech Republic: Evidence from a Contingent Valuation Study“. In: Menne, B. – Ebi, K. L. (eds.). *Climate Change and Adaptation Strategies for Human Health*. Darmstadt: Springer, s. 373–393.
- ARROW, K. – SOLOW, R. – PORTNEY, P. R. – LEAMER, E. E. – RADNER, R. – SCHUMAN, H. 1993. *Report of the NOAA Panel on Contingent Valuation* (zkrácená verze), NOAA, Washington D.C. On-line: [<http://www.darrp.noaa.gov/library/pdf/cvblue.pdf>]
- BATEMAN, I. – MUNRO, B. – RHODES, B. – STARMER, C. – SUGDEN, R. 1997. „Does part-whole bias exist? An experimental investigation“. *Economic Journal*, 107, s. 322–332.
- BATEMAN, I. J. – CARSON, R. T. – DAY, B. – HANEMANN, M. – HANLEY, N. – HETT, T. – JONWLEE, M. – LOOMES, G. – MOURATO, S. et al. 2002. *Economic Valuation with Stated Preference Techniques*. Edward Elgar: Chentelham (UK), Northampton (USA).
- BATEMAN, I. J. – LANGFORD, I. H. – WILLIS, K. G. – TURNER, R. K. – GARROD, G. D. 1995. „Elicitation and truncation effects in contingent valuation studies“. *Ecological Economics* 12, s. 161–179.
- BECKER, G. S. 1997. *Teorie preference*. GRADA.
- BILLER, D. – ROGGE, K. – RUTA, G. 2006. „The use of contingent valuation in developing countries: a quantitative analysis“. In: Alberini, A. – Kahn, R. (eds.). *Handbook on Contingent Valuation*. Edward Elgar: Chentelham (UK), Northampton (USA).
- BLOMQUIST, G., C. 2004. „Self-protection and Averting Behavior, Values of Statistical Lives, and Benefit Cost Analysis of Environmental Policy“. *Review of Economics of Household* 2, s. 69–110.
- BRAUN KOHLOVÁ, M. – MELICHAR, J. 2004. „Hodnota lidského zdraví a schopnost dotazovaných vidět život a lidské zdraví v peněžních termínech“. In: Kabele, J. – Potůček, M. – Prázová, I. – Veselý, A. (eds.). *Rozvoj České společnosti v Evropské unii*. Praha: Matfyzpress, s. 246–253.
- BRAUN KOHLOVÁ, M. – ŠČASNÝ, M. 2006. „Averting Behaviour and Parental Altruism in Infant Morbidity Valuation: A CV Survey in the Czech Republic“. Článek prezentovaný na: 3rd Annual Congress of Association of Environmental and Resource Economics AERE, Kjóto, 4.–7. července 2006.
- BROWN, T. C. – AJZEN, I. – HRUBES, D. 2003. „Further tests of entreaties to avoid hypothetical bias in referendum contingent valuation“. *Journal of Environmental Economics and Management* 46, s. 353–361.
- CARSON, R. T. – MITCHELL, W. H. – HANEMANN, W. M. – KOPP, R. J. – PRESSER, S. – RUUD, P. A. 1992. „A contingent valuation study of lost passive use values resulting from the Exxon Valdez oil spill“. In: *Nepublikovaná zpráva pro státního návladního státu Aljaška*. National Resources Damage Assessment Inc., La Jolla, CA, 10 November.
- CARSON, R. T. – HANEMANN, W. M. – KOPP, R. J. – KROSNICK, J. A. – MITCHELL, R. C. – PRESSER, S. – RUUD, P. A. – SMITH, V. K. 1995. „Referendum Design and Contingent Valuation: The NOAA Panel's No-Vote Recommendation“. In: *Working Paper Series*, SSRN. On-line: [<http://ssrn.com/abstract=43861>]
- CARSON, R. T. – HANEMANN, W. M. – KOPP, R. J. – KROSNICK, J. A. – MITCHELL, R. C. – PRESSER, S. – RUUD, P. A. – SMITH, V. K. 1996. „Was the NOAA Panel Correct about Contingent Valuation?“. In: *Working Paper Series*, SSRN On-line: [<http://ssrn.com/abstract=31992>]
- CIRIACY-WANTRUP, S., V. 1947. „Capital returns from soil-conservation practices“. *Journal of Farm Economics* 29, s. 1181–1196.

- CLAEYS-MEKDADE, C. – GENIAUXB, G. – LUCHINIB, S. 1999. „Approche critique et mise en Œuvre de la méthode d'évaluation contingente: un dialogue entre économiste et sociologue“. *Natures Sciences Sociétés* 7 (2), s. 35–47.
- CLAEYS-MEKDADE, C. – VIVIEN F. D. 2004. „Économie et démocratie dans le domaine de l'environnement: la methode d'évaluation contingente en question“. In: Guillemain, H. – Jorda, H. – Pouchol, M. *La démocratie et le marché*. Paris: Innoval.
- CORSO, P. – HAMMITT, J. K. – GRAHAM, J. D. 2001. „Valuing Mortality Risk Reductions: Using Visual Aid to Improve the Validity of Contingent Valuation“. *Journal of Risk and Uncertainty* 23 (2), s. 165–184.
- CUMMINGS, R. G. – BROOKSHIRE, D. S. – SCHULZE, W. D. 1984. „Valuing Environmental Goods: A State of the Arts Assessment of the Kontingent Valuation Method“. In: *Experimental Methods for Assessing Environmental Benefits*. U.S. Environmental Protection Agency, Vol. 1.
- DAVIS, R. K. 1963. *The value of outdoor recreation: an economic study of the Maine woods*. Disertační práce, Harvard University Department of Economics.
- DESAIGUES, B. – RABL, A. – AMI, D. – MY, K. B. – MASSON, S. – SALOMON, M. A. – SANTONI, L. 2004. „Monetary Valuation of Air Pollution Mortality: Current Practice, Research Needs and Lessons from a Contingent Valuation Study“. In: Ščasný, M. – Melichar, J. (eds.). *Development of the Czech Society in the European Union*. Praha: Matfyzpress.
- DESAIGUES, B. – AMI, D. – HUTCHISON, M. – RABL, A. – CHILTON, S. – METCALF, H. – HUNT, A. – ORTIZ, R. – NAVRUD, S. – KADERJAK, P. – SZÁNTÓ, R. – NIELSEN, J. S. – JEANRENAUD, C. – PELLEGRINI, S. – BRAUN KOHLOVÁ, M. – ŠČASNÝ, M. – MÁČA, V. – URBAN, J. – STOECKEL, M., E. – BARTCZAK, A. – MARKIEWICZ, O. – RIERA, P. – FARRERAS, V. 2006. *Final report on monetary valuation of mortality and morbidity risks from air pollution*. Deliverable D 6.7 prepared under WP6, Research Stream 1b of Integrated Project NEEDS New Energy Externalities Developments for Sustainability funded within FP6 European Commission. Zář 2006.
- DESVOUGES, W. H. – SMITH, V. K. – MCGIVNEY, M. 1983. *A comparison of alternative approaches to estimation of recreation and related benefits of water quality improvements*. U.S. EPA Report no. EPA-230-05-83-01, Washington, DC.
- DESVOUGES, W. H. – SMITH, V. K. – BROWN, D. H. – PATE, D. K. 1984. *Detailed summary: the role of focus group in designing a contingent valuation survey to measure the benefits of hazardous waste management regulation*. EPA Contract No. 68-01-6595, June.
- DRAKE, L. 1992. „The non-market Value of Swedish agricultural landscape“. *European Review of Agricultural Economics* 19, s. 351–362.
- GAROD, G. – WILLIS, K. G. 2001. *Economic Valuation of the Environment*. Edward Elgar: Chentelham (UK), Northampton (USA).
- GÖKEN, F. 2002. „On Environmental Concern, Willingness to Pay, and Postmaterialist Values. Evidence from Istanbul“. *Environment and Behavior* 34 (5), s. 616–633.
- HARRISON, G. W. 2000. *Contingent Valuation Meets the experts: a critique of the NOAA Panel report*. Working paper, Dept. of Economics, University of South Carolina, Columbia, SC, October.
- HAUSMAN, J. A. (ed.) 1993. *Contingent Valuation: A Critical Assessment*. Amsterdam: North-Holland.
- HOLBROOK, A. L. – KROSNICK, J. A. – CARSON, R. T. – MITCHELL, R. C. 2000. „Violating Conversational Conventions Disrupts Cognitive Processing of Attitude Questions“. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, s. 465–494.
- JAKOBSON, K. M. – DRAGUN, A. K. 1996. *Contingent Valuation of Endangered Species: Methodological Issues and Applications*. Cheltenham: Edward Elgar.
- JOHANNESSON, M. – JOHANSSON, P. O. – LÖVHREN, K-G. 1997. „On the Value of Changes in Life Expectancy: Blips Versus Parametric Changes“. *Journal of Risk and Uncertainty* 15, s. 221–239.
- LEGGETT, C. G. – KLECKNER, N. S. – BOYLE, K. J. – DUF, J. W. – MITCHELL, R. C. 2003. „Social Desirability Bias in Contingent Valuation Surveys Administered Through In-Person Interviews“. *Land Economics* 79, s. 561–575.
- LEITER, A. – PRUCKNER, G. J. 2006. „Dying in an Avalanche: Current Risks and Valuation“. Článek prezentovaný na: *3rd Annual Congress of Association of Environmental and Resource Economics AERE*, Kjóto, 4.–7. července 2006. On-line: http://www.webmeets.com/files/papers/ERE/WC3/173/Leiter_Pruckner_RiskValuation.pdf

- LUPAČ, P. – PODHAJSKÝ, J. – OBRLÍK, P. 2005. „Metoda podmíněného hodnocení jako nástroj městského plánování“. Prezentováno na odborném semináři Komise pro životní prostředí AV (13. 6. 2005) *Využití sociologických přístupů k hodnocení vlivů na prostředí*.
- MARKANDYA, A. 2004. „Economic Principles and Overview of Valuation Methods for Environmental Impacts“. In: Ščasný, M. – Melichar, J. (eds.). *Development of the Czech Society in the European Union*. Praha: Matfyzpress.
- MELICHAR, J. – ŠČASNÝ, M. 2004. „Introduction to Non-market Valuation Methods and Critical Review of Their Application in the Czech Republic“. In: Ščasný, M. – Melichar, J. (eds.). *Development of the Czech Society in the European Union*. Praha: Matfyzpress.
- MEYERHOFF, J. 2004. „The Influence of General and Specific Attitudes on State Willingness to Pay: A Composite Attitude-Behaviour Model“. CSERGE Working Paper ECM-2002-04, online: http://www.uea.ac.uk/env/cserge/pub/wp/ecm/ecm_2002_04.htm
- MITCHELL, R. C. 2002. „On Designing Constructed Markets in Valuation Surveys“. *Environmental and Resource Economics*, Special Issue 22, s. 297–321.
- MITCHELL, R. C. – CARSON, R. T. 1984. *A Contingent Valuation Estimate of National Freshwater Benefit: Technical Report to the U. S. Environmental Protection Agency*. Washington, DC: Resources for the Future.
- 1989. *Using Surveys to Value Public Goods: The Contingent Valuation Method*. Washington, DC: Resources for the Future.
- NAVRUD, S. – READY, R. C. 2002. *Valuing Cultural Heritage: Applying Environmental Valuation Techniques to Historic Buildings, Monuments and Artifacts*. Cheltenham: Edward Elgar.
- NEVEČEŘALOVÁ, I. 2006. *Poptávka po biopotravinách: výzkum poptávky po biopotravinách na vzorku pražských obyvatel*. (Diplomová práce.) Katedra sociální a kulturní ekologie, FHS UK.
- PORTNEY, P. R. 1994. „The contingent valuation debate: Why economists should care“. *Journal of Economic Perspectives* 8, s. 3–17.
- PRESSER, S. – RUUD, P. A. – SMITH, V. K. – MOODY, W. R. – GREEN, M. C. – CONAWAY, M. 2002. „The Impact of ‘No Opinion’ Response Options on Data Quality: Prevention of Non-Attitude Reporting or an Invitation to Satisfice?“. *Public Opinion Quarterly* 66, s. 371–403.
- RABUŠIC, L. – KEPÁKOVÁ, K. 1999. „Sexuální chování adolescentů a riziko HIV“. *Sociologický časopis* 35 (2), s. 161–179.
- RANDALL, A. – IVES, B. – EASTMAN, C. 1974. „Bidding games for valuation of aesthetic environmental improvements“. *Journal of Environmental Economics and Management* 1, s. 132–149.
- ROTHBARD, M. N. 1956. „Towards a Reconstruction of Utility and Welfare Economics“. In: Sennholz, M. (ed.). *On Freedom and Free Enterprise*. D. Van Nostrand.
- SAMUELSON, P. A. 1948. „Consumption Theory in Terms of Revealed Preference“. *Economica* 15.
- SEIP, K. – STRAND, J. 1992. „Willingness to pay for environmental goods in Norway: a contingent valuation study with real payment“. *Environmental and Resource Economics* 61, s. 156–175.
- SEN, A. 1973. „Behaviour and the Concept of Preference“. *Economica. New Series* 40 (159).
- SMITH, K., V. 2006. „Fifty years of contingent valuation“. In: Alberini, A. – Kahn, R. (eds.). *Handbook on Contingent Valuation*. Edward Elgar: Cheltenham (UK), Northampton (USA).
- SOJKA, M. et al. 1991. *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze.
- ŠAUER, P. 2004. „CVM Applications in the Czech Republic: Selected Cases“. In: Ščasný, M. – Melichar, J. (eds.). *Development of the Czech Society in the European Union*. Praha: Matfyzpress.
- ŠČASNÝ, M. – MELICHAR, J. – HAVRÁNEK, M. – URBAN, J. – BRAUN KOHLOVÁ, M. 2005. *Externí náklady výroby elektřiny a tepla v podmínkách ČR a metody jejich internalizace. Závěrečná zpráva výzkumného projektu financovaného MŽP ČR (VaV/320/1/03)*.
- URBAN, J. 2006. „Metoda podmíněného hodnocení z hlediska teorie plánovaného chování: Příspěvek sociální psychologie k porozumění mechanismu CVM“. In: Sborník z letní školy *Oceňování životního prostředí (25.–31. 7. 2005)*. Praha: Centrum pro otázky životního prostředí.
- URBAN, J. – ŠČASNÝ, M. 2006 (přípravováno k vydání). Monetární vyjádření dopadů pracovního procesu na zdravotní stav pracovníků: problémy aplikace hedonické metody a metody podmíněného hodnocení v České republice. In: *Sborník z Letního odborného semináře environmentální ekonomie (Český ráj, 3.–4. srpna 2006)*. Praha: Centrum pro otázky životního prostředí.

- 2006. „Kvantifikace pracovních rizik: Metodologická zpráva“. Pracovní podklad pro Projekt vědy a výzkumu MŠMT *Kvalita pracovních podmínek*. Univerzita Karlova v Praze, Centrum pro otázky životního prostředí UK.
- 2007ii. „Empirická aplikace metody podmíněného hodnocení: analýza mikrodát z šetření Kvalita pracovního života 2006“. Příspěvek prezentovaný na workshopu *Cena zdraví* konaném 24.1. na VŠE. Praha: VÚBP. On-line: http://kvalitazivota.vubp.cz/prispevky/workshop_cena_zdravi/urban-scasny_cvm.pdf
- URBAN, J. – ŠČASNÝ, M. – BRAUN KOHLOVÁ, M. – MELICHAR, J. 2006. „Zero values treatment in CV study of mortality: evidence from Czech study“. Článek prezentovaný na *3rd Annual Congress of Association of Environmental and Resource Economics AERE*. Kjóto: 4.–7. července 2006. On-line: <http://www.web-meets.com/files/papers/ERE/WC3/895/Urban-Scasny%20et%20al%20AERE2006%20Cvadult.pdf>
- VEISTEN, K. – HOEN, H. F. – NAVRUD, S. – STRAND, J. 2004. „Scope Insensitivity in Contingent Valuation of Complex Environmental Amenities“. In: Ščasný, M. – Melichar, J. (eds.). *Development of the Czech Society in the European Union*. Praha: Matfyzpress.
- VORÁČEK, V. a kol. 1970. *Metodika hodnocení pozitivních a negativních vlivů hospodářské činnosti člověka v geografickém prostředí I*. Praha: Geografický ústav ČSAV.
- 1982. *Současný trend negativních vlivů, expertíza*. Praha: Geografický institut ČSAV.
- WAUGH, F. V. 1968 (1929). „Quality as a Determinant of Vegetable Prices“. *Studies of History, Economics and Public Law*, No. 312, 1st AMS EDN. Faculty of Political Science, Columbia University. New York: AMS Press.

Non-market Assessment of Non-Use Values: the Contingent Valuation Methods from the Point of View of the Sociologist

Summary

This article informs the reader about one of the methods of non-market valuation, i.e. the contingent valuation method (CVM). It indicates the starting points of the contingent valuation method in neo-classical economic theory and the welfare theory, and outlines the mechanism of the method. It then gives examples of the use of the contingent valuation method in the CR and abroad, some in the field of estimate of environmental impacts and some outside it.

